

اخلاق در کار در اقتصاد اسلامی و عملکرد دولت ایران

خدیجه نصراللهی*

عاطفه احمدی**

چکیده

افراد جامعه با عقاید و باورهای گوناگون به نوبه خود می‌توانند بر متغیرهای اقتصادی تأثیر گذار باشند، که این اثر گذاری توسط کار و فعالیت است که افراد در جامعه عرضه می‌دارند. با توجه به اینکه همواره از دید دین اسلام و اقتصاد دانان غربی رعایت اصول اخلاقی در کار توصیه شده است، به نظر می‌رسد که افراد با فهم دقیق آموزه‌های دینی خود و رعایت موازین اخلاقی فعالیت را با متعارض با منافع عموم انجام ندهند. دولت‌ها در کنار برخی اقدامات در جهت تسهیل و ارتقاء انجام امور می‌توانند زمینه ساز رعایت این اصول باشند. لذا در جامعه اسلامی که هدف رسیدن به سعادت و کمال انسانی است، لازم است افراد با رعایت موازین اخلاقی توصیه شده در آیات و روایات، کار و فعالیت خود را در جامعه به عنوان وظیفه خود انجام دهند. در این راستا از وظایف دولت‌ها در هر کشور این است که بسترها و ساختارهای لازم را در راه رسیدن به این هدف فراهم نمایند. در این پژوهش سعی گردیده است که به بررسی اهمیت کار و اشتغال همراه با اخلاق اسلامی و عملکرد دولت نهم و دهم در فراهم نمودن بسترهای لازم جهت رعایت اصول اخلاقی و رفاه افراد جامعه پرداخته شود.

در این راستا سعی شده با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای و روش تحلیلی-توصیفی فرایند اقدامات اخلاق مدار دولت جمهوری اسلامی ایران در سازمان اجرایی گمرک، با اشاره به برخی فعالیت‌های انجام شده، اجرای طرح آسیکودای جهانی (۹۱-۸۷)، تحلیل واریانس شود. این طرح به منظور تسریع صادرات، واردات و ترانزیت کالاها در کشور و در نتیجه افزایش درآمد گمرکی و ارائه خدمات مطلوب به افراد جامعه است.

با محاسبات و بررسی‌های انجام شده، نتایج حاکی از آن است که اجرای این طرح در برخی گمرکات کشور بر میانگین بازدهی صادرات، واردات و ترانزیت از گمرکات مقصد در کشور ایران دارای اثر معنی دار بوده است.

واژگان کلیدی: اخلاق اسلامی، کار، دولت، گمرک، آسیکودای جهانی

طبقه بندی JEL: D01, J62, H11

* عضو هیأت علمی دانشکده علوم اداری و اقتصاد دانشگاه اصفهان khadijeh.nasrollahi@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد توسعه اقتصادی و برنامه ریزی دانشگاه اصفهان (نویسنده مسئول)

atefe.ahmady@yahoo.com

مقدمه

هرپدیده‌ای که موجب رفع نیازهای افراد شود، دارای ارزش می‌باشد. کار و اشتغال از آن روی که در راستای برآورده ساختن نیازهای مادی انسان قرار دارد، دارای ارزش است. افراد با عقاید و باورهای گوناگون به نوبه خود می‌توانند بر متغیرهای اقتصادی مؤثر باشند که این اثر پذیری از طریق کار و فعالیتی است که افراد در جامعه عرضه می‌دارند. عقاید مذهبی با اثری که بر سرمایه‌های اقتصادی می‌گذارند، می‌تواند به صورت غیر مستقیم نیز بر تولید و رشد مؤثر واقع شود. مطالعات حاکی از آن است که نگرش‌های مذهبی همچنین قادر است بر بهره‌وری نهایی سرمایه انسانی نیز مؤثر واقع شده و از این طریق بر رشد اقتصادی اثر گذار باشد.

در دین اسلام کار و تلاش از اهمیت فراوانی برخوردار بوده و همواره در آیات و روایات بسیاری بر آن تأکید شده است. عمل افراد به آموزه‌های اخلاقی اسلام موجب می‌شود افراد فعالیتی را متعارض با منافع عموم انجام ندهند. وجود عناصر اخلاقی مهمی همچون هدفمندی افراد در زندگی، وجدان کاری، تخصص و تعهد که می‌توانند وجود داشته باشند، از عوامل مؤثر بر کار و فعالیتی است که افراد در آن ایفای نقش می‌کنند.

علاوه بر اینکه اخلاق در کار مهم و تأثیر گذار است، و می‌توان گفت خود کار نیز بر اخلاق افراد مؤثر است. چنانچه شهید مطهری بیان می‌دارد که کار بر عزت و شخصیت انسان می‌افزاید و او را در نظر خویش محترم می‌نماید. یعنی حس احترام به ذات و اعتماد به شخصیت در او ایجاد می‌کند و بدیهی است که هر چیزی که باعث و سبب محترم شدن شخصیت انسان در نظر خودش و در نظر دیگران باشد، او خودش محترم و شایسته تکریم و تعظیم و به همین دلیل در اسلام کار مورد احترام و تکریم است.

عامل تعیین کننده توسعه، به رغم تجربه‌های متفاوت، کارآمد بودن دولت است. وجود دولت کارآمد برای فراهم آوردن کالاها و خدماتی (مقررات و نهاد‌هایی) که به بازار اجازه رشد و شکوفایی دهد و مردم را به سوی زندگی سالم تر و سعادتمند تر سوق دهد، حیاتی و بدون وجود چنین دولتی، توسعه پایدار چه در زمینه‌های اقتصادی و چه در زمینه‌های اجتماعی غیر ممکن است. ۵۰ سال پیش بسیاری از اندیشمندان دقیقاً همین نظر را عنوان می‌کردند اما رفته رفته تمایل خود را این گونه بیان نمودند که توسعه باید دولت مدار باشد. از آن هنگام تا به امروز تجربه توسعه پیام متفاوتی را به ما می‌دهد: دولت در فرایند توسعه اجتماعی و اقتصادی نقش مرکزی دارد؛ با این حال نه به عنوان فراهم کننده مستقیم رشد بلکه به عنوان یک شریک، عامل تسریع و تسهیل کننده در روند توسعه.

اقتصادهایی که با فراوانی بالا و تعدد قاچاق روبه رو هستند، با بیماری و ناکارآمدی در کنترل مناسبات تولیدی و توزیعی خود مواجه هستند. قاچاق کالا به نظام اطلاعات اقتصادی کشورها نیز آسیب می رساند و امکان برنامه ریزی برای رشد بلند مدت را از بین می برد. از سوی دیگر، باعث کاهش درآمدهای دولت و به هم خوردن تعادل میان بخش های تولیدی، بازرگانی و عرضه کالا می شود. به عبارت دیگر درک فرایند توسعه اقتصادی یک کشور و برنامه ریزی به منظور ارتقای سطح توسعه یافتگی آن منوط به شناخت عملکرد عمومی اقتصاد است. کیفیت چنین شناختی، وابستگی تمام و کمال به وضعیت نظام اطلاعات اقتصادی و کارآمدی آن دارد. از سوی دیگر، شناسایی زمینه های حدوث جرایم یقه سفیدی و نیز تنویر افکار عمومی به وقایع ناشی از اقدامات زیان بار حادث، از سوی متولیان امر، ضروری و بنابراین تدوین برنامه جامع راهبردی در قبال پیشگیری یا مقابله با این جرایم، بیش از هر زمان دیگری ضرورت یافته است. در واقع سوء استفاده از مقام و منصب یا به تعبیری رانتهای دولتی باعث ارتکاب جرایم بسیاری شده، در حالی که متأسفانه قانون جامع و برنامه مدونی در این باره به چشم نمی خورد. عواملی همچون عدم وجود سازوکارهای نظارتی دقیق بر رسانه های جمعی و مطبوعاتی، بویژه درباره تبلیغ مصنوعات، محصولات و خدمات رسانی ها و نبود سامانه های اطلاعاتی مرکزی، آمار ارتکاب جرایم در سایه قدرت و توان اقتصادی را افزایش داده است.

بر این اساس در بخش دوم به مطالعات انجام شده در این خصوص پرداخته شده و در بخش سوم کار و اخلاق اقتصادی مورد بررسی قرار گرفته، بخش چهارم نیز به نقش دولت در کار و اشتغال پرداخته شده است و بخش پنجم به نتیجه گیری اختصاص دارد.

۱. مطالعات انجام شده

۱-۱. مطالعات داخلی

حسینی، حیدرزاده و قاسم زاده علی شاهی در پژوهشی با عنوان «بررسی نقش و تأثیر اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه شهید چمران» به بررسی نقش اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان بخش اداری دانشگاه شهید چمران اهواز پرداخته اند. نتایج پژوهش که با استفاده از روش توصیفی و همبستگی به دست آمده حاکی از آن است که میان رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان و اخلاق اسلامی در کار همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد.

پیرایش در پژوهشی با عنوان «لزوم رعایت اخلاق در کار و حرفه» با روش تحلیلی -

توصیفی به اهمیت رعایت اصول اخلاقی در کسب و کار، بیان مهم‌ترین اثرات به کارگیری این اصول در رونق کسب و کار و آسیب شناسی عدم رعایت اصول اخلاقی در کسب و کار حرفه ای پرداخته است. نتایج بیانگر آن است که اخلاق حرفه ای می تواند از راه تنظیم بهتر روابط، کاهش اختلاف و تعارض، افزایش جو تفاهم و همکاری و نیز کاهش هزینه های ناشی از کنترل، بهره وری را ارتقا دهد و اگر افراد در انجام وظایف، به اخلاقی بودن کار خود توجه نکنند، امکان سوء استفاده و ترویج فساد اداری فراهم می شود.

توکلی در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکردی اسلامی» با استفاده از روش تحلیلی به بررسی دیدگاه های مطرح شده پیرامون رابطه اخلاق و تجارت، امکان پذیری اتخاذ رویکرد دینی- اسلامی به اخلاق کسب و کار پرداخته است. نتایج حاصل از پژوهش حاکی از آن است که برخی اقتصاد دانان سخن از اخلاق در فضای تجارت را نادرست قلمداد کرده اند و برخی دیگر معتقدند که تحقق اهداف اجتماعی تجارت بدون اخلاق کسب و کار میسر نیست. اسلام با گذر از رویکرد کارکرد گرایانه صرف به تجارت، اخلاق تجارت را راهکاری برای گسترش فضایل اخلاقی در بازار و جامعه اسلامی قلمداد می کند.

در پژوهش مهرگان و دلیری با عنوان «نقش سرمایه مذهبی (اخلاق) در توسعه اقتصادی» نگرش های بر خواسته از مذهب در قالب سرمایه جدیدی به نام سرمایه مذهبی، معرفی شده و به تبیین چگونگی تولید سرمایه مذهبی از نگرش های اخلاقی در افراد جامعه پرداخته و نتایج پژوهش بیانگر آن است که نگرش های اخلاقی در قالب سرمایه مذهبی بروز کرده و بر بسیاری از شاخص های توسعه اقتصادی از جمله رشد اقتصادی، توزیع درآمد، عدالت، مصرف و غیره اثر دارد.

دادگر در پژوهشی با عنوان «اخلاق بازرگانی (کسب و کار) از منظر اقتصاد اسلامی» با استفاده از روش کتابخانه ای و روش تحلیلی- توصیفی به ابعاد اساسی اخلاق بازرگانی (کسب و کار) در پارادایم اقتصاد اسلامی اشاره کرده و بدین نتیجه رسیده که التزام به اخلاق در امور کسب و کار از منظر اسلامی در راستای موفقیت، بهبود و کارآمدی امور اقتصادی است.

متوسلی و دهمرده در پژوهشی با عنوان «کارکرد اقتصاد بازار در حل بیکاری ایران» به بررسی تطبیقی اندیشه اقتصاد بازار با اهداف و سیاست های پیش بینی شده در برنامه های توسعه ایران طی سال های (۱۳۸۲-۱۳۵۲) پرداخته اند. نتایج حاصل پژوهش که با استفاده از مدل نئو کلاسیک و الگوی خود توضیح برداری (VAR)^۱ حاصل شده است حاکی از آن است که اهداف و ایده

1. Vactor auto regression

کلی حاکم بر بازار کار ایران، بر مبنای اقتصاد بازار طراحی شده است، اما سیاست های اعمال شده در قالب مواد قانونی و تبصره های مربوط به اشتغال تأکید دارد که این امر به عدم تعادل بازار کار منجر می شود.

۲-۱. مطالعات خارجی

هارون، فاخر زمان و رحمان^۱ در پژوهشی با عنوان «رابطه بین اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی در بخش بهداشت پاکستان» در ۱۰ بیمارستان بین ۸۰ پرستار به صورت پرسشنامه ای به بررسی رابطه اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی پرداخته اند. نتایج حاصل از پژوهش بیانگر وجود رابطه معنادار بین اخلاق کار اسلامی و رضایت مندی شغلی است.

آبازنید^۲ در پژوهشی با عنوان «اخلاق کسب و کار در اسلام: تفاوت بارز در عمل» به بررسی اخلاق در کسب و کار در یک چشم انداز اسلامی پرداخته است. نتایج حاصل از تحقیق که با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی به دست آمده حاکی از آن است که چند عامل در رفتار اسلامی مؤثر است مانند رفتار اخلاقی از جمله حقوقی، سازمانی و عوامل منحصر به فرد. با وجود این عواملی مانند تکامل اخلاقی، تأثیر خانواده و نفوذ اطرافیان در رفتار غیر اخلاقی مؤثرند. و از مسائل اخلاقی که بین دین اسلام و سایر ادیان مشترک هستند را دروغگویی، دزدی تقلب را بر می شمرد.

علی و آل وهان^۳ در پژوهشی با عنوان «اخلاق اسلامی در کار: بررسی انتقادی» به بررسی ماهیت اخلاق کار اسلامی در شرایط فرهنگی و سیاسی جامعه پرداخته اند و بدین نتیجه رسیده اند که اخلاق اسلامی در کار دارای ابعاد اقتصادی، اجتماعی و اخلاقی است و این ابعاد همراه با اخلاق اسلامی در کار به مؤمنان شایستگی می بخشد و تداوم و تعهد سازمانی را تقویت می کند.

کامر و چی روز^۴ در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه بین اخلاق اسلامی در کار و قابلیت تغییر نوآوری» با استفاده از داده های پرسشنامه ای بین ۴۷۶ کارکنان بخش دولتی در کشور مالزی، به تأثیر اخلاق اسلامی در کار و نوآوری پرداخته اند. نتایج که با استفاده از آمار توصیفی

1. Muhammad Haroon, Hafiz Muhammad Fakhar Zaman and Waiza Rehman

2. Samir Ahmad Abuznaid

3. Abbas J. Ali and Abdullah Al-Owaihian

4. Naresh Kumar and Raduan Che Rose

و همبستگی به دست آمده گویای آن است که اخلاق اسلامی در کار تأثیر معنادار و رابطه مثبتی با قابلیت نوآوری دارد.

رگاب ریزک^۱ در پژوهشی با عنوان «بازگشت به اصول: دیدگاه اسلامی در اخلاق کار و تجارت» به بررسی دیدگاه اسلامی اخلاق در کار و تجارت با استفاده از آموزه های قرآن پرداخته که نتایج بیانگر آن است که در کتاب قرآن و دیگر کتاب های شریعت، کاربرد های اخلاق اسلامی بسیار زیاد است. و نیاز به بررسی اخلاق کاری و دیگر مسائل مرتبط به کار نظیر فردگرایی غیر غربی وجود دارد.

مزیت این پژوهش بررسی اهمیت اخلاق اسلامی در کار و اشتغال بوده و یکسری اقدام های صورت گرفته در این راستا از سوی دولت جمهوری اسلامی نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

۲. کار و اخلاق اقتصادی

۲-۱. کار

کار ماهیتاً پدیده ای با ساختار اجتماعی است که فاقد تعریفی جهان شمول در زمان ها و مکان های مختلف بوده، بلکه معنی آن در فرهنگ های مختلف متفاوت است. در بعضی از فرهنگ ها بین «کار» و «غیرکار» تفاوتی وجود ندارد، برخی دیگر بین کار و تفریح تمایز قائل می شوند، عده ای دیگر کار را مترادف با اشتغال می دانند. به طور کلی، کار ممکن است فرم یا شکلی از فعالیتی که به گونه ای باعث ایجاد تغییراتی در طبیعت می شود، ولی آنچه کار به حساب می آید، به زمینه اجتماعی خاصی بستگی دارد که آن فعالیت ایجاد کننده تغییر، در آن زمینه صورت می پذیرد. توضیح اینکه وقتی فعالیت های خاصی در طبقه بندی کار یا غیر کار قرار می گیرد. آن طبقه بندی مفاهیم به اندازه فعالیت های مربوطه باید مورد توجه قرار گیرند.

۲-۲. اخلاق اقتصادی

مقصود از اخلاق اقتصادی، صفت ها و رفتارهایی است که دارای آثار اقتصادی هستند، اعم از اینکه خود آن صفت ها و رفتارها نیز اقتصادی باشند یا نباشند. توضیح مطلب اینکه صفت ها و رفتارهای اقتصادی اموری هستند که در سه حوزه تولید، توزیع و مصرف مطرح می شوند. اما براساس آیات و روایات، برخی صفت ها و رفتارهای غیراقتصادی نیز هستند که دارای آثار

1. Riham Ragab Rizk

اقتصادی اند، مانند نماز شب، صله رحم، حج و غیره.

۳-۲. اهمیت کار و اخلاق در اقتصاد اسلامی

اشتغال برای افراد جامعه منبعی از درآمد فراهم می کند، در تولید کالاها و خدمات نقش دارد و کارکنان را قادر می سازد در فعالیت های اجتماعی مشارکت کنند و مولد ارزش باشند، و در نتیجه به آنها احساس عزت و اعتبار می بخشد. به همین اندازه، اشتغال برای برداشت کامل از فایده های سرمایه گذاری در نیروی انسانی ضروری است. اگر کسانی که در آنها سرمایه انسانی تجسم می یابد، نتواند نیرو، مهارت، دانش و ابتکارشان را در کار سازنده به کار گیرند، بازده هزینه های مصرف شده در توسعه انسانی به طور چشمگیری پایین خواهد آمد. در جامعه اسلامی کار برای تأمین معاش به عنوان یک ارزش مثبت تلقی می شود که انسان را محبوب خدا می کند و سستی و تنبلی و بیکار گشتن و بار زندگی خود را به دوش دیگران انداختن به عنوان یک ضد ارزش تلقی می شود که انسان را مورد خشم و لعنت خدا و رسولش قرار می دهد. از سوی دیگر انسان تنها برای تأمین معاش کار نمی کند بلکه مأمور به آبادانی دنیا است. در این جامعه کار خود با صرف نظر از اینکه چه درآمدی را نصیب فرد می کند، برای انسان ها مطلوب می شود و همواره انگیزه کار و تلاش در افراد آن وجود دارد.

۴-۲. جایگاه کار و اخلاق در کار در آیات و روایات

در قرآن کریم بسیاری از آیات بیانگر اهمیت کار و تلاش در زندگی دنیوی و اخروی انسان هستند که در اینجا به برخی از آنها اشاره شده است. خداوند در قرآن کریم می فرماید: «ای مردم پروردگار شما کسی است که کشتی ها را در دریا برای شما روان می سازد؛ از فضل او برای خود روزی طلب کنید، چرا که با شما مهربان است»، یا اینکه «ای انسان تو با رنج و تلاش وصف ناپذیر به سوی پروردگارت روانه ای و سرانجام به لقاء و داوری او خواهی رسید». و در جایی دیگر نیز می فرماید: «خداوند از پرتو رحمتش شب را برای شما قرار داد تا در آن آرامش یابید و روز را قرار داد تا در آن از پی روزی که فضل و بخشش اوست بروید و باشد که خدا را سپاس گذارید».

این آیات بیانگر این هستند که خداوند متعال با قرار دادن امکانات لازم در زمین زمینه را برای فعالیت، کار و تلاش انسان فراهم ساخته و انسان با تلاش و استفاده صحیح از امکانات موجود باید به دنبال روزی و سعادت خود باشد. در آیاتی دیگر از قرآن کریم که بیانگر اهمیت

اخلاق در کار و اقتصاد می باشد، داستان حضرت موسی علیه السلام است. خداوند می فرماید: «یکی از دختران شعیب گفت: ای پدر، او را برای کارهایت استخدام کن، که هم تواناست و هم درستکار و بهترین کسی که استخدام می کنی، آن کس است که نیرومند و امین باشد».

در زندگی نامه و روایات موجود از معصومین علیهم السلام نیز تأکید و اهمیت بر کار وجود دارد. چنانچه، روزی حضرت امام جعفر صادق علیه السلام جامه زبر کارگری برتن و بیل در دست داشت و در بوستان خویش سرگرم کارکردن و بیل زدن بود، چنان فعالیت کرده بود که سرپایش را عرق گرفته بود. در همین حال بود که اتفاقاً مردی به نام ابوعمر و شیبانی وارد شد و امام را در آن رنج و تعب مشاهده کرد، پیش خود گفت شاید علت اینکه امام شخصاً بیل به دست گرفته و متصدی کار شده این است که کسی دیگر نبوده که انجام دهد و امام از روی ناچاری، خودش بیل را به دست گرفته و مشغول کار شده است. لذا جلو آمد و عرض کرد: این بیل را به من بدهید تا من این کار را انجام دهم. امام حاضر نشد و فرمود نمی دهم. بعد برای آنکه به طرف بفهماند که بیل به دست گرفتن من روی اجبار نبود، فرمود: من به طور کلی دوست می دارم که مرد در راه تحصیل روزی رنج بکشد و آفتاب بخورد. در جایی دیگر امام علی علیه السلام نیز می فرماید: «خداوند روزی شما را تضمین فرموده و در عین حال به شما فرمان فعالیت داده است». همچنین آن حضرت به بی نیازی و خود کفایی بسیار توجه داشت، و همگان را برای بی نیاز شدن، به کار و تولید تشویق می کرد و در حدیثی فرمود: «تجارت کنید و به کار و تولید روی بیاورید که از آنچه در دست دیگران است بی نیاز شوید».

۵-۳. لزوم وجود اخلاق اسلامی در کار

در اسلام آموزه های نابی وجود دارد که از اصول اعتقادی سرچشمه گرفته اند، در زندگی اثرهای وسیعی دارند و می توانند عامل پیشرفت شوند. ویژگی مهم این آموزه ها این است که بد فهمیدن آنها پیامدهای زیانباری برای جامعه های اسلامی داشته و یکی از عامل های عقب ماندگی دنیای اسلامی از پیشرفت های علمی و اقتصادی است. برخی از مورد ها عبارتند از: روزی مقدر، اعتقاد به معاد، تحقیر دنیا، زهد، توکل و قناعت. فهم درست این گونه آموزه ها می تواند یکی از عامل های مهم خیزش جدید دنیای اسلام شود.

مشابه این در دنیای سرمایه داری اتفاق افتاد، ماکس وبر^۱، سرمایه داری مدرن را محصول خودکار توسعه صنعتی نمی داند، بلکه آن را معلول عامل های مهم فراوان می داند که متغیرهای

1. Max Weber

اخلاقی و دینی از نقش آفرینان اصلی بودند. آموزه های اخلاقی اسلام انسانها را از درون به گونه ای می سازد که نه تنها فعالیتی که در تعارض با منافع عموم است انجام نمی دهند، بلکه از این بالاتر، بسیاری از وقت ها در فعالیت های خود منافع جامعه را مقدم می دارند و این فعالیت ها را در جهت تحقق هدف ها سامان می دهند.

به طور کلی می توان اخلاق را مطالعه و بررسی معیارها و قواعدی دانست که راهنمای عمل افراد و گروه ها در انجام امور قابل قبول است. زمانی که این معیارها با کسب و کار پیوند می - خورند، برخی ملازمات پیدا می کند. یکی این است که سازمان ها به دنبال سود خواهند بود. دیگری لزوم ایجاد نوعی توازن بین نیازها و مصالح جامعه و خواسته های مؤسسات مذکور است. اینجاست که نقش اخلاق می تواند کار ساز باشد. در صورتی که یک دستگاه اخلاقی امور کسب و کار را سامان دهد و به گونه ای اوضاع را هدایت نماید که ضمن کسب سود، زیانی به منافع اجتماعی وارد نسازد. پس می توان اخلاق بازار یا اخلاق کسب و کار را مجموعه معیارها، سنت ها و قواعدی دانست که هدایت کسب و کار را برعهده دارند.

۶-۲. جایگاه وجود اخلاق در اقتصاد از دید اقتصاد دانان غربی

بسیاری از اقتصاد دانان معتقد به وجود اخلاق در اقتصاد هستند. چنانچه نخستین کتاب منتشر شده اسمیت^۱، کتاب نظریات احساسات اخلاقی که در آن نظام اخلاقی را طرح می ریزد که هم چهارچوبی عمومی برای قلمرو اقتصادی و هم بینشی برای موضوعات اقتصادی می آورد و فهرستی از فضائل اخلاقی را در آن بررسی می کند. این فهرست شامل فضیلت هایی در باب تجارت همچون تدبیر، هوشیار، مأل اندیشی، میانه روی، وفای به عهد و قاطعیت می شود. اسمیت در همان کتاب به عدالت بسیار بها می دهد و از آسیب رساندن به دیگران به شدت پرهیز می دهد و بر خیرخواهی نیز تأکید وافر می کند.

پس از اسمیت نیز برخی از اندیشه وران نگرش اخلاقی وی را به علم اقتصاد ادامه دادند. مالتوس^۲، ریکاردو^۳ و جان استوارت میل^۴، سه اقتصاددانان برجسته مکتب کلاسیک، نیز اقتصاد را علمی اخلاقی تلقی می کردند. همچنین از نمایندگان اخلاق گرا در اقتصاد آمارتیا کومارسن^۵، برنده جایزه نوبل است که به صراحت اظهار می دارد: علم اقتصاد به علت فاصله ای که میان اقتصاد و اخلاق پدید آورده، دچار فقر بنیادی شده است. او ثابت می کند که رفتارهای

1. Adam Smith

2. Malthus

3. Ricardo

4. Jon Stuart Mill

5. Amartia k. Sen

واقعی انسان‌ها تحت تأثیر ملاحظات اخلاقی است و فاصله ایجاد شده بین اقتصاد و اخلاق، باعث نارسایی در اقتصاد شده و اقتصاد می‌تواند از پیوند با اخلاق سود ببرد. همچنین سعادت نهایی در اقتصاد نمی‌تواند صرفاً مبتنی بر کارآیی باشد و حتماً بعد اخلاقی را نیز در بر دارد.

۷-۲. عوامل مؤثر در وجود اخلاق در کار

عناصر اخلاقی کار و تولید در آموزه‌های دینی بسیار گسترده است. تحقق عینی این عناصر، از یک سو، زمینه ساز گسترش و بهینه سازی فعالیت های تولیدی و در نتیجه رشد اقتصادی است و از سوی دیگر، ضمن جهت دهی به فعالیت ها و سرمایه گذاری ها، سالم سازی آنها را موجب می شود. برخی از مهم ترین این عناصر به همراه کارکرد اقتصادی - اخلاقی آنها چنین است:

۱. هدفمندی و انگیزه سالم: در نگرش اسلام، هدف نهایی انسان، تکامل در پرتو نیل به قرب الهی است، از این رو هدف نهایی نظام اقتصادی اسلام، فراهم کردن زمینه های لازم برای دستیابی افراد به کمال مطلوب است. برای تحقق این هدف، یکسری «اهداف میانی» مطرح می شود که از یکسو، به عنوان انگیزه های فعالیت های تولیدی فرد مسلمان تلقی می شود و از سوی دیگر، مقدمه نیل به هدف نهایی است. انجام وظایف عبادی، تأمین نیازهای زندگی و رسیدن به رفاه نسبی، خود کفایی و اقتدار جامعه و مشارکت در خدمات اجتماعی از مهم ترین اهداف مسلمانان در کار و تولید است.

۲. وجدان کاری: وجدان کاری به معنای گرایش به انجام صحیح کار و وظایف شغلی، بدون نظارت مستقیم است که از نشانه های آن، انجام کار بیشتر و بهتر، کنترل درونی و مسئولیت پذیری است. عواملی چند بر ایجاد و تقویت وجدان کاری مؤثر است که در متون دینی، مورد توجه و تأکید قرار گرفته است، اصلاح نگرش (نفی پاره ای از پندارهای نادرست و خرافی در باره سرنوشت انسان و جوامع)، رضایتمندی از کار (از طریق تبیین ارزش های معنوی و اجتماعی و آثار کار)، آموزش و الگو سازی، تقویت احساس مسئولیت و توجه دادن جامعه به پیامدهای ضعف وجدان کاری از این عوامل است. عوامل تأثیر گذار بر وجدان را می توان به سه دسته کلی: عوامل فردی و عوامل ذاتی، عوامل محیطی و عوامل سیاسی تقسیم نمود:

الف. عوامل فردی و ذاتی عواملی هستند که از درون و نهاد فرد سرچشمه می گیرد.
ب. عوامل محیطی عواملی هستند که در پرورش وجدان نقش ایفا می کند. مانند: نوع تربیت خانوادگی و تربیت پذیری از معلمان و افراد جامعه و غیره.

ج. عوامل سیاسی عواملی هستند که در جهت دهی وجدان نقش ایفا می نمایند. این عوامل شامل میزان مشارکت در تصمیم گیری جامعه، درجه آزادی برای بیان عقاید و افکار، سیاست های جهانی و داخلی و غیره.

۳ و ۴. تخصص و تعهد: تخصص و تعهد دو ویژگی اساسی نیروی کار و مدیریت است که در آموزه های دینی به شدت مورد تأکید است به گونه ای که ممکن نیست هیچیک بدون دیگری، ملاک ارزیابی و مطلوبیت باشد.

۳. نقش دولت در کار و اشتغال

اولین کار دولت وضع قواعد رسمی، یعنی قوانین و مقررات است که جزء لا ینفک جو نهادی و سازمانی کشور به شمار می رود. باید توجه داشت که دولت یک داور ساده نیست که صرفاً به کار وضع و اجرای قوانین بپردازد و در حاشیه باشد، بلکه او بازیگر اصلی در صحنه اقتصادی است؛ روزی نیست که کارگزاران دولتی به کار سرمایه گذاری، هدایت اعتبارات، تهیه و خرید کالاها و خدمات و انعقاد قراردادهای مشغول نباشند. این عملیات دولتی تأثیر عمیقی بر هزینه معاملات و فعالیت های اقتصادی و نیز عملکرد اقتصادی دارد، و این امر، به ویژه، در کشورهای در حال توسعه بیشتر مصداق دارد.

شواهد به دست آمده از برخی کشورها نشان داده است که نظام های اداری دارای کارکرد خوب می توانند موجب افزایش رشد و کاهش فقر شوند. این نظام های خوب اند که می توانند عوامل اولیه یک سیاستگذاری سالم و منطقی را فراهم کنند و از سوی دیگر کالاها و خدمات عمومی اصلی را با حداقل هزینه تحویل جامعه دهند.

نقش دولت در یک اقتصاد وسیع است که بررسی همه عملکردهای آن در قالب یک مقاله نمی گنجد، بنابراین به صورت موردی اقدامات صورت گرفته در راستای اخلاق مداری در بخش دولتی گمرک در دوره زمانی (۱۳۹۱-۱۳۸۷) مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۳. اقدامات صورت گرفته در راستای رعایت اصول اخلاقی به اختصار

۱. ارائه خدمات پیشگیری از جرم.
۲. اقدامات صورت گرفته به منظور صرفه جویی در وقت مشتریان و پیشبرد و تسریع امور.
۳. اقدامات صورت گرفته در راستای حمایت از تولید.
۴. امضای تفاهم نامه های همکاری با کشورهای خارجی.
۵. ارائه خدمات الکترونیکی.
۶. اقدامات صورت گرفته در جهت تسهیل و امنیت صادرات و واردات، که از جمله می توان به مواردی چون: راه اندازی سامانه هوشمند ترانزیت سوخت در گمرکات به منظور نظارت و کنترل بر محموله های ترانزیتی، راه اندازی طرح پنجره واحد تجاری به منظور تسریع و تسهیل ترخیص کالاهای تجاری، تأمین اعتبار دولت به منظور استقرار دستگاه پیشرفته ایکس ری^۱ در راستای توسعه مکانیزاسیون گمرکات، راه اندازی سیستم آسیکودای^۲ جهانی در گمرکات کشور اشاره نمود.

۲-۳. اجرای طرح آسیکودای جهانی

یکی از اقدامات مهم که در جهت رعایت اخلاق مداری و رفاه جامعه صورت گرفته اجرای طرح آسیکودای جهانی است که می تواند در جهت کاهش فساد، کاهش اختلاس، کاهش سرقت، کاهش قاچاق، کاهش هزینه مبادله، بزرگ نمایی و کوچک نمایی حجم صادرات و واردات و بهبود سرمایه اجتماعی نقش داشته باشد. بدون سرمایه اجتماعی، تعداد و گستره مبادله ها کاهش می یابد یا مبادله ها پر هزینه می شود. در واقع هرچه سرمایه اجتماعی بالاتر رود، هزینه مبادله کاهش می یابد یعنی مردم سریع تر، راحت تر و کم هزینه تر می توانند مبادله کنند. به طور خلاصه می توان هزینه مبادله را این طور تعریف کرد: هزینه هایی که افراد در فرایند مبادله های اقتصادی متحمل می شوند تا حقوق مالکیت خود را مشخص، تعریف و تضمین کنند. در واقع هزینه مبادله شامل هزینه هایی است که تحمل آنها برای تولید کالا نیاز نیست اما در هنگام مبادله کالاها بر افراد تحمیل می شود، مثلاً هزینه های کسب اطلاعات در مورد کالاهای مورد مبادله یا در مورد قابلیت اعتماد فرد مقابل، هزینه های مربوط به مذاکره، یا عقد قرار داد، هزینه های ناشی از عدول طرف مبادله از قرار داد یا قول و قرارها، هزینه های پیگیری برای احقاق

۱. ایکس ری (X-Ray)، وسیله ای سیار جهت بازرسی کامیونها و کانتینر خودروهاست.

2. Automated System for Customs Data

حقوق و نظایر اینها همگی جزء هزینه‌های مبادله محسوب می‌شوند. در این پژوهش ابتدا به معرفی سیستم آسیکودا پرداخته و سپس با آزمون تحلیل واریانس با استفاده از نرم افزار آماری SPSS، به بررسی اثرگذاری این طرح بر میزان تسریع صادرات، واردات و ترانزیت کالاها از زمان اجرای این طرح از سال ۱۳۷۷ تا دوره مورد بررسی ۱۳۹۱ پرداخته شده است.

۱-۲-۳. سیستم آسیکودا

این سیستم یک نظام مدیریت رایانه ای است که بیشتر روش های تجارت بین المللی را تحت پوشش قرار داده و اظهار نامه های گمرکی، فهرست کل بار، رویه های حسابداری و ترانزیت را اداره می کند و داده های بازرگانی لازم برای تحلیل های اقتصادی و آماری را فراهم می سازد. این سیستم دارای یک سری مدل باز است که می تواند براساس نیازمندی های خاص کشورهایی که از این سیستم استفاده می کنند، تطبیق داده شود و کدهای بین المللی و استاندارد بهبود یافته به وسیله سازمان استاندارد جهانی، سازمان گمرک جهانی و سازمان ملل را در نظر گرفته و متناسب با ویژگی های ملی رژیم های گمرکی، تعرفه های ملی، قوانین و ... شکل گیرد. این سیستم به گونه ای طراحی شده است که امکان اتصال به شبکه الکترونیکی بانکی، بیمه، حمل و نقل و بانک های اطلاعاتی را میسر می سازد. در این سیستم از یک فرم استاندارد برای اظهارنامه های گمرکی استفاده شده است؛ همچنین این سیستم با به کارگیری دو دسته کلی ماژول های کاربر و گمرکات ستادی امکان تسهیلات بیشتر و سریع تر در گمرکات، توسعه شیوه های مکانیزه عملیات گمرک و اتصالات بین کاربران و سیستم با حداقل هزینه و کمترین زمان را فراهم می سازد.

آغاز به کارگیری سیستم آسیکودا در ایران به سال ۱۳۷۳ باز می گردد. در آن زمان فرایند طولانی ترخیص کالا از گمرک، ضرورت بازرنگری در امور گمرکی را غیر قابل اجتناب ساخته و شرایط به گونه ای بود که اظهار نامه های گمرکی به صورت دستی و در گونی های مختلف به محلی برده شده و در آنجا اطلاعات و ارقام توسط اپراتور، وارد دفاتر گمرکی می شد.

به طور کلی اجرای سیستم آسیکودا در ایران بر مبنای قراردادهای منعقد شده با آنکتاب در سه فاز صورت گرفت. قرارداد فاز اول پروژه پس از تأسیس سازمان مدیریت و برنامه ریزی، وزارت امور خارجه و گمرک ایران در مرداد ماه سال ۱۳۷۵ با واحد عمران ملل جهت به کارگیری و راه اندازی سیستم آسیکودا در یک گمرک نمونه منعقد شد. در مرحله بعد فاز دوم این پروژه با

تأیید سازمان مدیریت و برنامه ریزی، وزارت امور خارجه و UNDP^۱ در اردیبهشت ۱۳۷۸ منعقد شد. هدف از این فاز راه اندازی و به کارگیری سیستم آسیکودا در هشت گمرک فعال کشور (غرب تهران، جنوب تهران، بندرعباس، رجایی، باهنر، شهریار تهران، مشهد، بوشهر و بندر امام) بوده است. فاز سوم پروژه آسیکودا نیز با حضور نمایندگان سازمان مدیریت و برنامه ریزی، وزارت امور خارجه، گمرک و UNDP در مرداد ماه ۱۳۸۱ منعقد شد. از دستاوردهای مهم اجرای فاز سوم استفاده از بسته اینترنت جهت اظهار کالا از راه دور بوده که در فاز های قبلی میسر نبود.

۲-۳. تأثیر آسیکودای جهانی در صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصد

به منظور بررسی تفاوت معنی دار میانگین صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصد بین، قبل و بعد از اجرای پروژه آسیکودای جهانی در ۱۴ گمرک کشور (رجایی، باهنر، سرخس، سنندج، زنجان، بندر انزلی، آستارا، خسروی، اینچه برون، لطف آباد، بيله سوار، مشهد، شیراز و ساوه) طی سال های (۱۳۹۱-۱۳۷۷)، از آزمون تحلیل واریانس در نرم افزار SPSS استفاده شده است. به منظور برآورد نتایج، متغیر دامی صفر و یک (قبل از اجرای این پروژه هر گمرک عدد صفر و بعد از اجرای آن عدد یک) به کار گرفته شده و همچنین این آزمون در سطح معنی داری ۰.۹۵ برآورد و نتایج آن در جداول زیر نشان داده شده است:

آزمون تحلیل واریانس برای میزان صادرات

جدول شماره ۱

	مجموع مجذور	درجه آزادی	مجذور میانگین	آماره F	سطح خطا
بین گروهی	1.114E27	1	1.114E27	18.963	.000
درون گروهی	1.222E28	208	5.877E25		
کل	1.334E28	209			

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج آزمون تحلیل واریانس در جدول ۱، نشان می دهد که $p \leq 0/05$. بنابراین اجرای پروژه آسیکودای جهانی تأثیر معنادار بر بازدهی صادرات دارد.

1. United Nation Development Programme

آزمون تحلیل واریانس برای میزان واردات

جدول شماره ۲

	مجدور مجموع	درجه آزادی	مجدور میانگین	آماره F	سطح خطا
بین گروهی	1.450E28	1	1.450E28	7.198	.008
درون گروهی	4.189E29	208	2.014E27		
کل	4.334E29	209			

منبع: محاسبات تحقیق

همان طور که از نتایج حاصل در جدول ۲ مشخص است، با توجه به اینکه $(p \leq 0/05)$ ، می توان این چنین استنباط نمود که اجرای پروژه آسیکودای جهانی بر میزان بازدهی واردات نیز تأثیر معناداری داشته است.

آزمون تحلیل واریانس برای میزان ترانزیت گمرکات مقصد

جدول شماره ۳

	مجدور مجموع	درجه آزادی	مجدور میانگین	آماره F	سطح خطا
بین گروهی	6.117E14	1	6.117E14	7.632	.007
درون گروهی	6.172E15	77	8.015E13		
کل	6.783E15	78			

منبع: محاسبات تحقیق

نتایج حاصل از آزمون تحلیل واریانس در جدول ۳، بیانگر آن است که $(p \leq 0.05)$ ، در نتیجه این پروژه تأثیر معناداری بر بازدهی ترانزیت از گمرکات مقصد دارد. به طور کلی می توان مزایای استفاده از این سیستم در راستای اخلاق مداری را دو دسته قابلیت ها و دستاوردها طبقه بندی کرد:

قابلیت ها

۱. پشتیبانی کلیه رویه های گمرکی اعم از واردات، صادرات، ترانزیت و غیره.
۲. کنترل ترانزیت کالا در مبدأ و مقصد: با استفاده از این سیستم اطلاعات کالای

ترانزیتی در گمرک مبدأ جمع آوری شده و به منظور بازرسی و کنترل برای گمرک مقصد ارسال می شود. این امر به تسریع ترانزیت کالا و تسویه پروانه‌ها کمک می کند.

۳. چاپ اظهارنامه و کلیه گزارش‌ها: در این سیستم کلیه امور به استثنای اقداماتی که باید از سوی اشخاص انجام پذیرد و نیاز به تصمیم‌گیری دارد، مانند: ارزیابی، کنترل تعرفه و غیره به وسیله رایانه انجام می شود. اطلاعات اظهارنامه، همه گزارش‌ها، قبض رسید و دفاتر مالی به وسیله چاپگر تهیه شده و اختصاص شماره ثبت به شماره ارزیابی نیز توسط رایانه انجام می شود.

۴. امکان کدگذاری مجوزها و به روز نگه‌داشتن آنها: در این سیستم مجوزها شماره گذاری شده و سیستم می تواند هر لحظه آخرین اطلاعات مجوزها را داشته باشد.

دستاوردها

۱. سرعت بیشتر در ترخیص کالا: این سیستم مدت زمان انجام امور گمرکی را به حداقل می‌رساند و از اتلاف وقت گمرک و ارباب رجوع به مقدار قابل ملاحظه‌ای کم می کند، به طوری که بر اساس اظهارنظر کارشناسان مربوطه، پس از اجرای آن مدت ترخیص کالا از گمرک ایران از ۴۸ ساعت به ۲ ساعت کاهش یافته است.

۲. استفاده بهینه از نیروی انسانی: با استفاده از این سیستم، کارکنان می توانند امور محموله را در مدت زمان کوتاه‌تری انجام داده و در نتیجه به کارآیی کارکنان افزوده می شود.

۳.

۳-۲-۳. تحلیل نتایج

نتایج حاصل از مقایسه های آمارهای میزان صادرات، واردات و ترانزیت گمرک های مقصد قبل و بعد از اجرای سیستم آسیکودای جهانی طی سال‌های (۱۳۹۱-۱۳۷۷) در چهارده گمرک کشور (رجایی، باهنر، سرخس، سنج، زنجان، بندر انزلی، آستارا، خسروی، اینچه برون، لطف آباد، بيله سوار، مشهد، شیراز و ساوه) نشان می دهد که اجرای این پروژه بر میزان صادرات، واردات و ترانزیت گمرک های مقصد تأثیر معنادار داشته و این خود بیانگر این نکته است که اجرای پروژه آسیکودای جهانی در راستای تحقق اهدافی نظیر کاهش تشریفات اداری، صرفه جویی در وقت مشتریان، استفاده بهینه از نیروی انسانی، کسب درآمد بیشتر، جلوگیری و کاهش قاچاق کالا و غیره، به طور مؤثر عمل کرده است. در نتیجه توسعه و گسترش نصب این سیستم در همه گمرک های کشور، می تواند تأثیر بسزایی در توسعه و پیشرفت گمرک در ارائه خدمات بازرگانی داشته باشد. چه بسا که این طرح خود گامی در جهت گسترش تجارت

الکترونیک در گمرک ایران است.

جمع بندی و نتیجه گیری

کار و اشتغال از جمله مواردی اند که در راستای برآورده ساختن نیازهای انسان هستند، از این رو دارای ارزش هستند و همواره مورد تأکید دین اسلام بوده اند. اخلاق اسلامی در کار و اشتغال نوعی توازن بین نیازها و مصالح جامعه را برآورده می سازد که درست فهمیدن و عمل نمودن به آموزه های اسلامی و عواملی نظیر هدفمندی و انگیزه سالم، وجدان کاری و تخصص و تعهد افراد جامعه لازمه تحقق چنین امری است. لذا در این پژوهش به برخی آیات قرآن کریم، روایات و زندگی نامه معصومین علیهم السلام در این خصوص اشاره شد. در این راستا دولت ها می توانند با فراهم نمودن بسترهای لازم، زمینه وجود اخلاق مداری را در کار و اشتغال، در نتیجه موجب توسعه و رشد اقتصادی شوند که در این پژوهش به طور مختصر به برخی اقدامات صورت گرفته در پیشگیری از جرم، حمایت از تولیدات داخلی، همکاری های بین المللی، صرفه جویی در وقت مشتریان، خدمات الکترونیکی و تسهیل و امنیت صادرات اشاره شد که در این راستا، اجرای پروژه آسیکودای جهانی در ۱۴ گمرک کشور مورد ارزیابی قرار گرفت که با استفاده از آزمون تحلیل واریانس نتیجه گرفته شد که این طرح بر میانگین بازدهی صادرات، واردات و ترانزیت گمرکات مقصد به طور مؤثر اثر گذار بوده است. گسترش سیستم آسیکودا و در نتیجه کاهش هزینه مبادله در زمینه صادرات و واردات، موجب صرفه جویی منابع در اقتصاد (کارآیی) می شود و از این طریق امکان رشد اقتصادی نیز فراهم می شود. در واقع هرچه هزینه مبادله افزایش پیدا کند، هزینه های غیر تولیدی افزایش پیدا کرده و این به معنای کاهش منافع اجتماعی است. بنابراین در اثر کاهش هزینه مبادله از طریق تسهیل مبادلات و کاهش هزینه های غیر تولیدی، کارآیی، تولید و رشد افزایش می یابد. لذا توسعه این سیستم در همه گمرک های کشور می تواند موجب سالم سازی محیط فعالیت و حرکت به سمت اخلاق مداری در گمرک جمهوری اسلامی شود.

منابع

۱. اعرابی، سید محمد و آزاد، ناصر (۱۳۸۲)، اثرات پیاده سازی سیستم آسیکودا بر بخش بازرگانی کشور، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۲۹: ۱۴۲.
۲. ایروانی، جواد (۱۳۸۳)، اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث، مجله تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۱۴: ۱۰۴-۱۰۲.
۳. برادران شرکاء، حمیدرضا؛ آزاد(ارمکی)، غلامرضا؛ اخوی، احمد؛ دینی ترکمانی، علی؛ صادقی یارندی، سیف الله و عطار، سعید (۱۳۷۸)، نقش دولت در جهان در حال تحول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، چاپ اول: ۲۰۰ و ۷۷-۱.
۴. پیرایش، رضا (۱۳۹۰)، لزوم رعایت اخلاق در کار و حرفه، فصلنامه تأملات فلسفی، شماره ۶.
۵. تقی زاده، هوشنگ و سلطانی فسقندیس، غلامرضا (۱۳۸۹)، تأثیر اخلاق کسب و کار بر مسؤلیت اجتماعی بنگاه، فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، شماره های ۳ و ۴: ۹۶.
۶. توکلی، محمد جواد (۱۳۸۹)، درآمدی بر فلسفه اخلاق تجارت با رویکردی اسلامی، مجله معرفت اقتصادی، شماره ۱.
۷. حسینی، محمد؛ حیدری زاده، زهرا و قاسم زاده علیشاهی، ابوالفضل (۱۳۹۱)، بررسی نقش و تأثیر اخلاق اسلامی کار و فرهنگ سازمانی بر رضایت شغلی و تعهد سازمانی کارکنان دانشگاه شهید چمران اهواز، دو فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت اسلامی، شماره ۲.
۸. دادگر، یدالله (۱۳۸۵)، اخلاق بازرگانی (و کسب و کار) از منظر اقتصاد و اقتصاد اسلامی، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۸.
۹. دشتی، محمد (۱۳۸۶)، امام علی و اقتصاد اسلامی، قم: انتشارات شهور: ۲۶۸.
۱۰. دفتر مطالعات اقتصادی (۱۳۹۰)، آسیب شناسی اجرای طرح «آسیکودا» در گمرک ایران، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی: ۱۸-۵، ۱۷-۴، ۳-۲.
۱۱. رضی، شریف (۱۳۷۹)، متن کامل نهج البلاغه، ترجمه بهشتی، محمد، انتشارات تابان با همکاری شهریور، خطبه ۱۱۴، ۱۲۰.
۱۲. رنانی، محسن و مؤیدفر، رزیتا (۱۳۹۰)، چرخه های افول اخلاق و اقتصاد (سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی در ایران)، تهران: انتشارات طرح نو، چاپ اول: ۳۴.

۱۳. رنانی، محسن (۱۳۸۴)، بازار یا نابازار؟ بررسی مبانی نهادی کارآیی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران، تهران: انتشارات سازمان و مدیریت برنامه ریزی، چاپ دوم.
۱۴. سلطانی، ایرج (۱۳۸۴)، بهره‌وری منابع انسانی، اصفهان: انتشارات ارکان: ۹۱-۹۲.
۱۵. قرآن کریم، اسراء (۶۶)، انشقاق (۶)، قصص (۷۳ و ۲۶).
۱۶. قلی زاده، سید ابراهیم؛ علی پور، عباس و ذوقی بارانی، کاظم (۱۳۹۰)، علل و پیامدهای قاچاق کالا در ایران پس از انقلاب اسلامی، فصلنامه دانش انتظامی، شماره ۴: ۱۱۰.
۱۷. گریفین، کیث و مک کنلی، تری (۱۳۷۷)، توسعه انسانی، ترجمه خواجه پور تاودانی، تهران: ناشر وداد: ۱۴۱-۱۴۰.
۱۸. گرینت، کریت (۱۳۸۵)، جامعه‌شناسی کار، ترجمه رضوان صدقی نژاد، تهران: نشر علم، ۷۵.
۱۹. متوسلی، محمود و دهمرده، نظر (۱۳۸۵)، کارکرد اقتصاد بازار در حل بیکاری ایران، مجله تحقیقات اقتصادی، شماره ۷۳.
۲۰. مصطفوی، سید محمد حسن (۱۳۸۹)، اقتصاد، توسعه و اخلاق با نگاهی به آموزه‌های اسلامی، راهبرد یاس، شماره ۲۱: ۷۳ و ۶۸.
۲۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۹)، حکمت‌ها و اندرزها، جلد اول، تهران: انتشارات صدرا، ۱۷۸ و ۱۷۷.
۲۲. معصومی نیا، غلام علی (۱۳۸۶)، اخلاق اقتصادی (مبانی، بینشی، آموزه‌ها و آثار)، فصلنامه علمی- پژوهشی اسلامی، شماره ۲۶: ۱۳۴ و ۱۲۳، ۱۳۰.
۲۳. مهرگان، نادر و دلیری، حسن (۱۳۸۹)، نقش سرمایه مذهبی (اخلاق) در توسعه اقتصادی، فصلنامه راهبرد یاس، شماره ۲۱: ۱۳۰.
۲۴. میر معزی، سید حسین (۱۳۸۹)، نظام اقتصادی اسلام (مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق)، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه: ۵۰۳ و ۲۶۰-۲۵۹.
۲۵. موسوی مجاب، سید درید (۱۳۸۸)، جرایم یقه سفیدی با نگاهی به آموزه‌های دینی، مجله فقه و حقوق، شماره ۲۲: ۱۲۶-۱۲۵.
۲۶. گمرک جمهوری اسلامی ایران، نشریات تخصصی امور گمرکی، شماره‌های ۵۷۰ و ۶۲۷.

- ۵۳۰، ۱۰۳، ۴۸۲، ۵۴۱، ۶۰۴، ۶۱۲، ۶۰۵، ۵۶۱، ۵۲۷، ۶۱۲، ۵۳۳، ۴۸۸، ۶۰۳، ۶۱۸، ۵۳۹، ۶۱۲، ۶۰۰، ۵۴۷، ۵۵۰.
27. Abuznaid, Samir Ahmad (2009), Business ethics in Islam: the glaring gap in practice, *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 2(4).
 28. Ali ,Abbas J. & Al-Owaihan, Abdullah (2008), Islamic work ethic: a critical review, *Cross Cultural Management: An International Journal*, 15(1).
 29. International Journal, 15(1).
 30. Haroon, Muhammad, Fakhar Zaman, Hafiz Muhammad dnd Rehman, Waiza (2012), The Relationship between Islamic Work Ethics and Job Satisfaction in Healthcare sector of Pakistan, *International Journal of Contemporary Business Studies*, 3(5).
 31. Kumar, Naresh & Che Rose, Raduan (2009), Examining the link between Islamic work ethic and innovation capability, *Journal of Management Development*, 29(1).
 32. Ragab Rizk ,Riham (2008), Back to basics: an Islamic perspective on business and work ethics, *Social Responsibility Journal*, 4(1/2).